

fált Komjáthy. S akinek például sajátos téridő-koncepciója, a szellemi és anyagi szférák viszonyáról való elképzelései olykor félreérthetetlenül ott visszahangoznak a versekben, noha elméleteit csak később publikálta.

De hadd szögezzük le: a kötet felfedezései, újszerű meglátásai, a misztikus tudatot jól értő-érző, az alkotótársi empátiát sem nélkülöző elemzései sokmindenben kárpótolnak a hiányosságokért. És az olyan kisebb tévedésekért például, hogy *Az újkor szelleme* című vershez fűzött lábjegyzet csak a második kiadásban tűnik fel (valójában már az elsőben is megtalálható), s hogy ezért a költő fiától (vagy Palágyi Menyhértől) származna (127.). Kiemelnénk a Spinoza- és főleg a Schopenhauer-hatást tárgyaló fejezeteket, melyek – bár éppen e filozófusok főműveire alig hivatkoznak – különösen számos lényeges, javarészt itt felismert motivikus párhuzammal gazdagítják a szakirodalmat. Látható, hogy Nagy Atilla Kristóf könyvének erőssége kevésbé a filológiai aprómunkában, az értekezés tudományos alaposságát az esszé nagyvű léptékétől elválasztó módszerességben, az ötlet és a kidolgozott bizonyítás elkülönítésében érezhető, mint inkább az összefüggésekre rátalálás spontaneitásában és elfogulatlan kifejezésében, a meglátások eredetiségében, a merész következtetések vállalásában. Melyek még akkor is gyümölcsözőnek hatnak, ha esetleg nem találnának egyetértésre. A fejtegetések egy pontját emelnénk ki az általunk vitatott állítások közül, mégpedig a Komjáthy-költészet eklekticizmusáról vallott nézetet

(242.). Úgy gondoljuk, hogy a számos hatás és eszmei párhuzam mellett e líra minden lényeges átvett-átformált mozzanatot világlátásának egységes rendszerébe olvaszt, annak részévé tesz, még ha nem is mindig magas színvonalon. Metafizikájának gnosztikus alapvetése mágnesként vonzza és hasonlítja magához a többi elemet. Nem sok költőt ismerhetünk a világirodalomban, akinek munkássága ennyire majdhogynem egyetlen téma – itt a gnosztikus értelmű létfelfogás – körül forogna úgy, hogy minden (számára fontos) filozófiai-vallási eszmét ennyire következetesen koherenssé szervezne. Kevés művet, műrészletet találunk a Komjáthy-költészetben, mely e koherenciától független lenne, de azok sem jelentősek. Ezért a forráselemek párhuzamok – szerintünk kimutathatóan szervesülő – összefüggéseinek kidolgozását tartanánk szükségesnek. De ez az észrevételünk már a téma megítélésének bizonyos koncepcionális különbözőségéből fakad.

Nagy Atilla Kristóf könyvét a szélesebb irodalomkedvelő közönség is érdeklődéssel forgathatja, hiszen megfigyelhető benne az eredmények átadásának, minél bővebb körű megosztásának igénye és a műveknek a befogadói élményt sem figyelmen kívül hagyó, a költészetet a költői érzelmekkel szorosan összekötő elemzési szempontja. Jó lenne, ha minél több olyan munka jelenne meg, mely hasonló felfedezőkedvet mutatva tanúskodna az élő irodalom történeti reflexióiról, hagyománylátásáról, értékőrző értékteremtéséről.

Eisemann György

JÓKAI-SZÓTÁR

1–2. köt. Készítették: Balázs Géza, P. Eöry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin, T. Somogyi Magda. Budapest, Unikornis Kiadó, 1994. 478, 446 l.

1994 derekán hagyta el a nyomdát a *Jókai-szótár* (= JSz) két kötete négy

nyelvészünk munkájaként, akik közül (azóta elhunyt) J. Soltész Katalin töl-

tötte be a főszerkesztői tisztet, Kiss Gábor pedig a számítógépes feldolgozást végezte. A Szótár kb. 900 lapon mintegy huszonötezer címszót tartalmaz, előszava szerint azzal a céllal, hogy az Unikornis Kiadó Jókai-sorozatába fölvevett műveknek azon szavait magyarázza „amelyek mai irodalmi és köznyelvünkben ismeretlenek vagy szokatlanok”. (I. 5.) A szerkesztők az előszóban hangoztatják: céljuk „a legszélesebb olvasóközönségnek” szóló, gyakorlatias kiadvány elkészítése volt, ennek érdekében lemondtak a szigorúan tudományos írói szótárak számos követelményének kielégítéséről (pl. nem tüntetik fel a szavak szófaját, stílusértékét, eredetét, előfordulási helyét). Mivel nyelvi s nem ún. tárgyi segédeszközt kívántak nyújtani, csupán átvitt, közszói jelentésükben kerültek be a két kötetbe a történelmi személyeket, földrajzi helyeket stb. jelölő tulajdonnevek (ferencjóska mint 'szalonkábát' előfordul, ám az uralkodó lexikális adatai már nem – vö. I. 5.)

Az ismeretterjesztő szándéknak megfelelően a JSz forrásainak megnevezése igen lakonikus. Mindössze annyit tudhatunk meg, hogy „a korábbi Jókai-kiadások magyarázó jegyzeteit” felhasználták. (I. 6.) Ezt azzal egészíti ki utószavában Wacha Imre, hogy a szerzők nem vették át ellenőrzés, esetleg helyesbítés nélkül a kritikai kiadás (a továbbiakban: JKK) idevágó megállapításait sem. (II. 443.) A fentiekhez hozzátehetünk még egy ki nem mondott, ám következetesen érvényesített szerkesztési elvet: a szócikkek nem tartalmaznak súlyosabb vagy tágabb szövegkörnyezetet.

Noha az irodalomtörténész (is) nehezen nyugszik bele a fontos nyelvi adatok mellőzésébe, e recenzióknak nem elsőrendű feladata az irányelveket bírálni. Ezt egyelőre félretéve, inkább azt kérdezzük: miért maradt el az alapul vett Jókai-alkotások felsorolása?

Az Unikornis sorozata ugyanis nem törekszik a teljességre: ezért a szótár munkatársai is mellőzték a színműveket, költeményeket, továbbá a Révai Kiadó hajdani 110 kötetének jelentős számú elbeszélését, kisregényét, hírlapi tárcáját stb. Ezt a szótárt remélhetően olyanok is kézbe veszik, akik más edíciókban olvassák majd írónkat, így – külön közlés nélkül – nem tudhatjuk milyen alkotások szótári feldolgozására számíthatunk, milyenekre nem. (Más kérdés, hogy mindössze néhány regény, meg nem sok kisregény elhagyásáról beszélhetünk. Tehát a sorozat s a szótár aránylag csekély bővítéssel tartalmazhatta volna az író valamennyi nagyobb szépprózai munkáját.)

Feltűnő, a szótárszerkesztők menyire tartózkodnak a mester saját szóalkotásainak, vagy az általa kedvelt és elterjeszteni kívánt szavaknak megjelölésétől. Effélékről egyedül Wacha Imre utószava emlékezik meg (II. 437.) Az óvatosságot – hisz rendszeres kutatás valóban nem folyt e területen – végképp nem lehet helyeselni a *dalidó* meg a *kolna* esetében. E kettőt Jókai a népnyelvből vette, s jelentésmódosítás után divatba akarta hozni őket. Mind ezt Arany Jánosnak a *Szegény gazdagok*ról írt kritikájából tudjuk.

Nagy általánosságban nem jártak jobban a szerzőnek elbeszélő művekbe illesztett fordításrészletei vagy szómagyarázatai sem. Legfőljebb átfogalmazva s mindenképpen eredetjelzés nélkül él velük a JSz. Pedig írónk többnyire gondos és jó magyarságú tolmács, s néha – szemben a szótárral – az eredeti versmértéket is megőrzi. (Vö. a retek fogyasztásáról szóló latin hexametert – II. 130., ill. *Rab Ráby* 395. a JKK-ban.) De ha legalább művészi átköltést olvashatnánk, s megtudnánk az auctor-nevét! Az előbbi egészen kivételes eset, utóbbi vonatkozásában ingadozó a gyakorlat. Például a JSz II. kötete megnevezi Ho-

ratiust, Vergiliust, Racine-t, sőt említ operaáriát is Donizettitől, ugyanakkor hallgat Horatius, Seneca (Quem dies vidit...) Vergilius, Descartes (Cotigo ergo sum) citátumok közlésekor. Mindenesetre az utóbbi eljárás sokkal gyakoribb a JSz lapjain.

Céloztunk már arra, hogy a szerkesztőcsoport kinyilvánított eljárási elve (I. 6.) nem annyira a részletezés, „inkább a világosság és tömörség”. Talán ennek túlhajtásából erednek a következők: a magyarázatokból időnkint feltűnően hiányoznak az évszámok, a törvények, természeti csapások, szellemi áramlatok, neves egyéniségek stb. közelebbi jellemzésére (Pragmatica Sanctio, filokszéra, pietista, Fröbelkeretész, Pitaval). (Nem lehetetlen, hogy sok idézet szintén a rövidség kedvéért maradt megjelöletlen.) Nincs meg azonban most sem a kívánatos egyöntetűség, mert a következő címszavakban már megtaláljuk az időbeli pontosítást: Fronde, Habeas corpus, hetairia, direktórium (kora), Hősszövetség. Egyébként a túl rövid értelmezés esetleg félrevezető, legalábbis nem világít rá a játékos szóhasználat alapjául szolgáló képzettársításra. E meghatározás: „*velocipede két, egymást forgató kerékkel működő guzsaly*”, épp a lényegyet mellőzi. Az idegen szó az akkori kezdetleges *kerékpárokat* jelölte, ezért áll a *Rab Ráby*-ban idézőjelben.

Jókai (vagy csupán a nyomdász?) az idegen szavak, kifejezések, szállóigék helyesírását nem egyszer elteveszti, fonetikusán közli őket, esetleg elkövet nyelvtani hibát is. Az ilyen esetekben a következő az itteni megoldás: az értelmezés elején zárójelben helyesbítik az írásmódot. Ez a kétségtelenül helyes gyakorlat érvényesül angol, francia, német, olasz, azután héber, latin szótári egységeknél, ám nincs meg lengyel, román, szlovák stb. vonatkozásban. Ízeletül néhány román adat: *multiemescu, multie meszku, dráku, norok burm domna*.

Tisztában vagyok vele, hogy az efféle esetekben lehetne érvelni a mai ortográfia új román szóalakok (és természetesen a lengyelek, szlovákok stb.) helyesbítő felvétele ellen – gyakorlati szempontból azonban egyedül ez volna a helyes megoldás. És nem utolsósorban: ez is elősegítené a JSz egységes fölépítését.

Vannak-e hiányai a JSz-nek, akadnak-e benne hibás értelmezések? Hangsúlyozhatom, hogy a két kötet – kivált, ha az elkészülés egy évnyi időtartamát tekintjük – elég bőséges anyagú és megbízható kalauz. (Természetesen eddig elmondott ellenvetéseimet fenntartom, sőt megtoldom azzal, hogy a szövegmegjegyzetéről való lemondás egyáltalán nem bizonyult szerencsésnek.) A kihagyott szavak egyike-másika (*gibernyúzi nemes, irányadó excellencia, meszenycsöveg, Tropicus Capricorni* stb.) még írónknál is igen ritka, s a fenti vegytani (?) kifejezéssel a JKK munkatársa sem tudott megbirkózni a *Fekete gyémántok* jegyzeteiben. Egészen hibás szómagyarázattal mindössze egy esetben találkoztam: a *bársingfodormenta* értelmezés elfogadhatatlan, legjobb esetben egyetlen előforduláshoz tapad. Túlságosan széleskörű meghatározás persze jóval több van; így a *petrinus* nem egyszerűen katolikust jelent, hanem azon belül ún. világi papot, vagyis nem szerzetest. (A *Hétköznapi JKK* jegyzete szintén téved e ponton.)

A JKK szómagyarázatainak hiányosságait elismerve hasonló őszinteséget kérhetünk a JSz munkatársaitól is. Mert bizony a bevezetőnek következő mondata: „A szerkesztésben felhasználtuk a korábbi Jókai-kiadások magyarázó jegyzeteit” nem éppen méltányos a kritikai kiadás iránt. Egyéb edíciók ilyen jellegű jegyzetei sokkal inkább alkalmi munkák, mennyiségükben és színvonalukban meg sem közelítik a JKK-t. Ha volt valódi előzménye és forrása a jelen szó tárnak az csupán a JKK lehetett – még ha felülbírálatra is szorult számos esetben.

Nagy Miklós